

KÖROĞLU OTURUMU

YAPI, İŞLEV VE YENİDEN SUNUM AÇISINDAN EFE HİKÂYELERİ

Structure, Function and Re-presentation of Efe Stories

Mustafa ARSLAN

ABSTRACT

Efe stories which are narrated in oral tradition have not been studied yet. This kind of narrations are known commonly in Denizli Province. Although they have common characteristics like the well-known ones, they have different functions and performance as well. Narrations are recited in conversation situations, and they do not have certain structure and style. Because of their topic they are the narrations which are based on events and can follow each other. These narrations which are significant from the view point of oral history and socio-cultural values are also important from the side of new cultural production and spreading of the culture. For that reason, Efe stories should be studied scientifically and evaluated considering their cultural representation and re-presentation.

Key Words: *Efe Narrations, Denizli Province, Collection, Cultural Spreading*

Halk anlatıları, olmuş, olması muhtemel ya da tasavvur edilmiş konuları vakaya dayanarak anlatan sözlü kültür ürünleridir. Bu ürünler, sözlü edebiyat geleneği içinde geleneksel tahkiye, teknik ve üsluplar kullanılarak meydana getirilen icra-iletişim ortamlarında anlatıcı-dinleyici ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkarlar ve nesir şeklindeki sözlü edebiyatın bütün şekillerini kapsarlar. Halkın edebi ve estetik zevki, tasarım gücü, algılama, yorumlama ve yargılama yeteneği bu kültürel aktarımlarda yansıtılır. Denilebilir ki halk anlatıları, geleneğin icra töresinin gerektirdiği gibi icra olduğunda, estetik olarak en mükemmel formlarını alabilen halk dehasının yaratmalarıdır.

Halk kültürünün anlatıya dayalı sözlü ürünleri veya başka bir deyişle halk nesri üzerinde yapılan çalışmalar, 19. yüzyıldan itibaren genellikle mit, masal ve efsane türleri üzerinde yoğunlaşmış, özellikle masalın kalıplaşmış yapısı, üslubu ve icra ediliş tarzı esas alınarak diğer bütün anlatılar bu özelliklere göre değerlendirilmiştir. Kültür çalışmalarındaki gelişmeler, her ne kadar anlatı türlerinin daha kesin ve özenli bir şekilde ayrımının gerekli olduğunu ortaya çıkarmış olsa da, sözlü oldukları için sınırlı sayıdaki planların çerçevesindeki sınırsız çeşitleri içinde barındıran anlatı türlerinin tarza, içeriğe ve işlevselliğe bağlı mükemmel bir sınıflamasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu konuda yapılan bütün sınıflamaların daha kolay ve daha rahat bilimsel çalışmalar için soyut şekilde kalmak zorunda olduğunu, bu nedenle “gerçek” ve “ideal” tür tanımlamalarının ortaya çıktığı kabul edilmektedir. (Bauman:1997:96-98, Dégh: 2003: 98-99, Bascom: 2003:76-77)

Sözlü kültür ortamında anlatı, anlatılacak olan temalara göre belli kurallara sahip söz veya duygu ve düşünceyi taşıyıp aktaran kalıplaşmış sunum veya söylemlere sahip türlerle yapılan teatral bir anlatım ve iletişim biçimidir. Türk halk anlatıları bu bağlamda ele alındığında, mit, efsane, masal, halk hikâyesi, fıkra gibi bilinen ve kalıplaşan türlerin yanı sıra, bunların alt türlerini oluşturan veya farklı tür olarak değerlendirilebilecek özelliklere sahip, fakat henüz yeterince kaydedilmemiş, çalışılmamış, hatta keşfedilmemiş “pehlivan hikâyeleri, bohçacı kadın hikâyeleri, hazine hikâyeleri, göç, aile felâketi veya saadeti hikâyeleri” (Çobanoğlu:2003:22-24), gelin-kaynana hikâyeleri gibi anlatıların olduğu da görülmektedir. Batı Anadolu Bölgesinde çok bilinen Efe hikâyeleri de, bu tür anlatılardandır. Biz bu bildirimizde, Denizli yöresine ilişkin saha çalışmalarında elde ettiğimiz efe anlatılarını, yapı ve işlevleri yönünden ele alacak, halkbilimi çalışmalarında “üçüncü boyut” olarak adlandırılan temsil ve yeniden sunum zemininde değerlendirmeye çalışacağız.

Efe, zeybek, kızan, seğmen kelimeleri genellikle Batı ve Orta Anadolu’da kanundışı faaliyetlerde bulunmuş kişi ve gruplara verilen ad olarak bilinmektedir. Çeşitli sebeplerle yerel ya da resmi yöneticiler veya yerleşik gruplarla çatışma halinde olan ve dağa çıkarak kaçak hayatı yaşayan, kendileriyle aynı kaderi paylaşan veya onlara yardımcı olan insanlarla özel bir grup oluşturan bu kişiler, yerli ve yabancı araştırmacıların dikkatini çekmiş, bu konuda dağınık da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu çalışmalarda efe ve zeybek kelimelerinin etimolojisi, Anadolu’da bir bakıma kurumlaşmış olan zeybekliğin tarihi, onların giyim kuşamı, türküleri, oyunları ve müzikleri üzerinde durulmuş, fakat halkın onlar etrafında oluşturduğu anlatılar, birkaç çalışma dışında² yeterince derlenmemiş ve üzerinde çalışılmamıştır.

Efe hikâyelerini çeşitli yönleriyle sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutabilmek için, öncelikle bu anlatıların oluştuğu sosyo-kültürel yapıyı ve zemini iyi belirlemek ve anlamak gerektiği kanaatindeyiz. Bu anlatılar, bazı farklı fikirler ileri sürülmekle birlikte, kökü eski Türk kültüründe görülen çobanlık mesleği ve onun kurumsallaşan şekli diyebileceğimiz çoban birliklerine dayanan ve tarihi süreç içinde farklı sosyo-kültürel zeminlerde akıncılık, ahilik, yarenlik gibi kurumlar halinde varlığını farklı biçimlerde sürdüren ve birkaç yüzyıldır bir dünya görüşünün ve yaşam biçiminin şekillendirdiği “zeybeklik” kurumu içindeki örgütlenmede, bir lider, bir başkan konumunda bulunan “efe”

¹ Bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili toplu bilgi için bkz.: Özkul Çobanoğlu, (1999) ss. 169-182; Onur Akdoğu (2004), C.I, ss.1-40.

² Bunlar arasında Pertev Naili Boratav’ın “Çakıcı Efe”, “Halk Kahramanları, Sanat Eseri ve Halk Terbiyesi” (1982), ss. 128-1369; Fikret Türkmen’in “Ege’de Efe Hikayeleri” (1987); Özkul Çobanoğlu’nun “The Relationships Between Oral Forms of Folklor and Mediated Performances in the Cult of Çakıcı Mehmet Efe” (Indiana University Folklor Institute, 1996, Basılmamış M.A. tezi) ile “Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Kahraman Kalıbı ve Sosyo-Psikolojik İşlevleri” (1998) adlı çalışmaları ile bazı üniversitelerde yaptırılmış olan lisans ve yüksek lisans çalışmaları sayılabilir.

ile onun yardımcıları olan “kızan”lar etrafında teşekkül etmiştir. Başka bir deyişle halk, sahip olduğu kolektif bilinç ve sosyal psikolojinin tesiriyle bu kişiler etrafında oluşturduğu anlatılarda bir anlamda kendi kahramanını ortaya çıkarmıştır. Çünkü araştırmacılara göre, sürekli bir biçimde ve bir arada yaşayan insan topluluğu, mahalli ve mesleki bir karakter hakkında çeşitli anlatılar, türküler ve şiirler söylediği zaman, gerçek bir halk kahramanı yaratılmış olmaktadır. (Çobanoğlu:1999:29) Dolayısıyla anlatılarda genellikle bir halk kahramanı şeklinde karşılaştığımız “efe” veya “zeybek” tipi, toplumsal yapı içinde yaşanan haksızlıklar karşısında isyan ederek dağa çıkan, etrafında toplananları geleneksel bir biçimde örgütleyen bir yandan zalim ve adaletsiz yerel yöneticilere karşı savaşırken öte yandan zenginden alıp fakire verme esasına dayalı kültürel yapının ürünüdür.³ Onlar bazen bir esnaf teşkilatı gibi iş görmüş, bazen köyleri ve bölgeyi koruyan muhafız birliği olmuş, normal zamanlarda adı birer eşkıya iken savaş zamanlarında halk muhayyilesinde efsanelenmişlerdir. (Türkmen: 1987:40)

Efe ve zeybeklerle ilgili anlatımlar Denizli yöresinde de yaygın olarak bilinmekte, gerekli ve uygun ortamlarda anlatılmaktadır. Bölge, Batı Torosların uzantısı olan sarp dağlara, sık ormanlara sahip olmakla birlikte, tarih boyunca diğer bölgelere geçiş yolları üzerinde bir kavşak teşkil etmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında önemli ölçüde işgal edilmemiş bölgelerden biri olması ve halkının yakın zamanlara kadar göçer ya da köy hayatı tarzında yaşaması gibi nedenlerden dolayı, zeybeklik kurumunun ve kültürünün yerleştiği, Egeli zeybeklerin ikmal ve konaklama yönünden tercih ettiği bir coğrafya olmuştur. Zeybekliğin bu bölgeye yerleşmiş olmasında kanaatimizce, bölgede genellikle ziraat yapmaya elverişli ovaların bulunmaması ve hayatın hayvancılığa dayalı olması, çobanlık kültürünün yaygınlığı da önemli derecede etkilidir. Ayrıca, tarihte merkezi otoritenin yeterince etkili olmadığı ve çeşitli aşiretlerin çatışma alanı hüviyetinde karşımıza çıkan, kara ve deniz yollarının kontrolünde hakim konumdaki Denizli’nin güney-batı bölgesi, kanun kaçaklarının ve kaçakçılığın önemli merkezlerinden biri halindedir. Bazı yazılı kaynaklarda bölgede eşkıyalık yapan kişilere ilişkin kayıtlar vardır. Meşhur seyyah İbn-i Batuta, 14. yüzyıldaki Batı Anadolu seyahati sırasında güneyden kuzeye geçerken, yolda eşkıyaların saldırma ihtimaline karşı Gölhisar’da kendisine Denizli merkezine kadar eşlik etmek üzere silahlı korumalar verildiğini belirtir. (Batuta:1971:14) Başka bir kaynaktan, bölgede 1150/1734-35 yıllarında Kızılhisar ve Yazır köylerine mensup farklı aşiretler arasındaki husumetin yol açtığı çatışmalarda, “Kızılhisarlı Kör Ali Ağa”nın adamlarıyla zamanın meşhur zeybeklerinden “Pankunduz Mehmet Efe” ve seçmenlerinin işbirliği yaparak Yazır köyüne baskın düzenlediklerini ve köyü talan ettikleri ifade edi-

³ Efe/Zeybek tipinin Eric Hobsbawm tarafından belirlenen geleneksel halk kahramanı kalıbına önemli ölçüde uygunluk gösterdiği hakkında bkz: Özkul Çobanoğlu (1998) ve Mustafa Arslan (2003).

lir. (Ali Vehbi:1951:353-354) Aynı kaynakta, Acıpayam'a öğretmen olarak sürgün edilen, fakat hakkında padişaha karşı olmak suçundan idam fermanı bulunan Mustafa Reşit'in, H. 1322/M.1905-6 yılında barut kaçakçılığı yapanlarla birlikte gizlice yolculuk yaparak, Buldan ilçesine bağlı Derbent köyünün kırk çınar mevkisindeki Çal Tepesi ormanlıklarında Çakırcalı Mehmet Efe'ye katıldığı kayıtlıdır. (Ali Vehbi:1951:236) Bugün Denizli yöresindeki halk arasında "Yörük Ali, Demirci Mehmet, Kamalı Zeybek, Zurnacı Ali, Bağalı, Gümüşdiş, Tilki İbrahim, Koca Osman, Kara Hasan, Selcenli Hüseyin, Köpekçi Nuri, Çopur Musa, Molla Bekir, Dokuzun Mehmet, Postlu Mestan, Koca Mustafa, Gılım Efe, Alikurtlu Dede" adlı efeler hakkında çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Bu efelerin bazıları Aydın, Manisa, Muğla, Afyon gibi illere mensup olmakla birlikte, efelik hayatlarının önemli bir kısmını bu bölgede geçiren, bölge insanıyla olumlu ya da olumsuz ilişkiler içinde olmuş kişilerdir. Fakat halk nazarında her dağa çıkan ve eşkıyalık yapan "efe" değildir. Efelik ve zeybeklik belli ahlakî değerlere sahip bir sosyal kurum hüviyetindedir. "Fakir olandan almamak ve ona yardımda bulunmak, ırza-namusa dokunmamak, askere kurşun sıkılmamak, merkezi otoriteye saygılı olmak" efeliğin ahlakî değerleri arasında sayılmaktadır. Bu değerlere uymayanlar "çalıkakıcı" şeklinde adlandırılır ve halkın gözünde bir değer taşımazlar.

Efe tipi veya kızanları etrafında oluşan anlatılar hakkında bugüne kadar yeterli çalışma yapılmadığından, bu anlatımların hangi tür içinde ele alınacağı veya nasıl adlandırılacakları konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Efe veya zeybek tipine benzer kahramanlar etrafında oluşan anlatımlar genellikle hikâye türü içinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Pertev Naili Boratav, "Meşhur Kaçaklara (eşkıyalara) ve kabadayılara ait hikâyeler"i, halk hikâyelerinin dışında tutmuş, "Bu kategorilere tamamıyla girmeyen hikâyeler" içinde, "kısa hikâye, serküşte ve kaside" (Boratav:1946:30) şeklinde adlandırılan anlatımlar olarak değerlendirmiştir. Diğer bazı çalışmalarda da benzer tasniflerin olduğu dikkat çeker. (Alptekin: 1997:43-58) Bir halk anlatısı olarak Efe ve zeybekler hakkında anlatılanlar, bir yönüyle yapılan tasniflerde ele alınan "kara hikâye" gibi görünmekle birlikte, yapı, işlev ve sunum açısından bazı farklılıklara da sahiptir.

Efeler etrafında oluşan anlatımlarda zaman ve coğrafi zemin, genellikle geçmişe aittir ve belirlidir. Olayların yaşandığı yer ve tarih açısından bu anlatımlar bir anlamda, yaşayanı belli olan veya olaylara şahitlik etmiş olanlardan dinlenen hatıralara dayanması bakımından "sözlü tarih" özelliği göstermektedirler. Başka bir deyişle, geçmişte yaşanan olayların toplum hafızasında meydana getirdiği yansımaların, sohbet ortamlarında şahsî ve içinde olağanüstü bir unsur bulunmayan normal bir tecrübenin hikâyesi veya hatırası şeklindeki sunumudurlar. "Yunan işgali zamanında düşman Nazilli'ye dayanmış. Oradaki kumandan Rafet Paşa komutasındaki askerler, günlerce çarpışmaktan zayıf ve yorgun düşmüşler. Rafet Paşa, Demirci Mehmet Efe ile Köpekçi Nuri

Efe'ye haber göndermiş, yardım istemiş. Efeler seğmenleriyle askere yardım etmişler, düşmanı Menderes'ten bu yana geçirmemişler." (Bulut: 2004) şeklindeki anlatımlar, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarına ait sözlü tarih belgeleri olarak önem taşımaktadırlar. Bu yönüyle efe anlatıları, geçmişin sosyal ve siyasi olaylarına ışık tutan ve yakın tarih bağlamında sohbet konusu oluşturan bir özellik taşırlar. Tarihi destanlar (Dégh: 2003:122) gibi yöresel tarihi anlatılar ve bazen ulusal tarihe ilişkin olaylarla birleştirilebilirler.

Efe hikâyeleri konusu gereği zincirleme olarak birbirine eklenebilen anlatımlardır. Mit, efsane, memorat gibi belirli bir şekle ve üsluba sahip değildirler. Anlatı hangi çeşit sözlü aktarım içine giriyorsa o aktarımın özelliklerine dayalı bir şekle ve üsluba sahip olabilir. Sıradan günlük sohbetlerden yapısal olarak kalıplaşmış ve iyi düzenlenmiş çeşitliliğe kadar geniş bir anlatı yelpazesi içinde bulunabilirler. Sözlü edebi bir form olarak, basit ve konuşma dilinde kendiliğinden oluşan bir özelliğe sahiptirler. Bu yönüyle efe anlatıları, halk anlatılarının epizot, motif, tema veya dinleyicilerin isteği yönünden, türler arasındaki dönüşümlere açık olduğunu gösteren örneklerindedir. Bu dönüşümler, genellikle anlatıcının hünerine ve dinleyicinin tavrına bağlı bir durum olarak ortaya çıkar. Çünkü, anlatımlar, genellikle kırsal kesimlerde ev, kahvehane, köy odası, cami avlusu gibi mekanlarda gerçekleşen "sohbet" ortamlarında sunulur. Buna bağlı olarak, diğer anlatı türleriyle birlikte karşılıklı bir etkileşim ve dönüşüme açık olan bu sohbet şeklindeki iletişimin yapısı gereği, kişilerin zihni yapısında mevcut olanların sergilenebileceği geleneksel icra bağlamları meydana gelmekte, efe ve kızanlarına ait hikâyeler bu bağlamlarda masal, efsane, fıkra, hatırat gibi türlere dönüşerek anlatılmaktadır. Dolayısıyla Efe anlatılarının yapısı, geleneksel icra özelliklerine ve kalıplaşmış bir şekle sahip olmaktan çok, bir muhteva ve vak'aya dayalı kurgu meselesi gibi görünmektedir. Anlatanın sözel anlatım yeteneğine ve hünerine bağlı olarak şekillenir, anlatma tabiatı ve dinleme şartlarına bağlı olarak teşekkül eden yapısal bir özellik gösterir.

Efe hikâyelerinde, mit, masal ve efsane türlerindeki gibi bazı olağanüstü motifler de yer almaktadır. Anlatımlardaki doğru unsurlar, bazı yarı doğru veya tamamen uydurma unsurlarla karışmakta ve bu durum anlatımları efsane türüne yakınlıktır. Bu olağanüstülüklerin genellikle yaşanmış olduğu söylenir ve gerçek olduğuna inanılır. Efelerin çoğu çatışmalarda vurularak öldürülmüş olmasına rağmen "*Efeye kurşun işlemez*" sözü hâlâ dillerde yaşamaktadır. Nuri Efe'nin vurulup öldürülmesi sonrasında halk, bir süre onun öldüğüne inanmamış, üç gün sonra bile cesedinden kan sızdığı, vücudunun sıcak olduğu rivayet edilmiştir. Bugün bile "*zaman zaman efenin mezarına bir ışığın indiğini*" söyleyenler vardır. Dolayısıyla bazı efe anlatılarını, efsane veya memorat türü şeklinde değerlendirmek de mümkündür.

Efe hikâyelerinin anlatıcıları, hikâyeci âşıklar veya masal anlatıcıları gibi özel nitelikleri olan ve profesyonel icra gerçekleştiren kişiler değildirler. Bun-

ların bir kısmı, geçmişte efelerle karşılaşmış, olayları görmüş ya da yaşamış kişilerle, onların yakınları durumunda olanlardır. Bunların anlattıkları daha çok hatırat türünde anlatmalardır ki, yukarıda bahsedildiği gibi sosyal ve sözlü tarih açısından önemli ve gerçeğe uygun bilgiler ihtiva etmektedirler. Diğer bir kısım anlatıcı tip ise, olayları başkalarından duyan üçüncü şahıs konumundaki kişilerdir. Bunların anlattıklarında bazen olağanüstü unsurlar içeren ve gerçek olmayan ifadeler de yer almaktadır. Sohbet anında konuşulanları sıradanlıktan çıkararak “halk anlatısı”na dönüştüren daha çok bu kişilerdir. Bu anlatmaları üretenlerin ve tüketenlerin ana karakteri “meraklı” oluşlarıdır ve bunlar organik ve homojen bir yapı gösteren “meraklı grupları”nı (Çobanoğlu: 2003:256) oluşturmaktadırlar.⁴ Bunların oluşturdukları sohbet ortamlarında, sözlü bir sanat eseri sergilemek veya sunmaktan ziyade, bağlamın kendine has sözlü bir iletişim biçimi gerçekleştiğinden, hiç kimse bunları anlatanlara özel bir statü vermez. Anlatıcı, herkes gibi sade bir vatandaş konumuna sahiptir ve yaşadıklarını veya dinlediklerini adeta rapor eder gibidir.

Efe anlatıları, mahallî ve bölgesel bağlamdaki sosyo-kültürel yapı içinde bazı işlevlere sahiptirler. Denizli yöresindeki efeler, genellikle namus ve gurunun yol açtığı olaylardan dolayı dağa çıkmış ve kendi kanunları çerçevesinde efelik yapmışlardır. Halk, bu kişilerin haksızlık, kişisel gurur ve hırslarından dolayı işledikleri bazı suçları unutmamış; fakat onları kahraman yapan olayları çeşitli ortamlarda anlatarak yaşatmıştır. Bu durum, kanaatimizce zamanın gençlerinde “bir efeye kızan olmak, üne ve saygınlığa karışmak” arzusu uyandıran bir psikolojik işlevi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Efe hikâyeleri, mahalli bağlamda halkın geleneksel dünya görüşünü, bireylerin psikolojik durumlarını tespit etmek için başvurulacak önemli kaynaklardır. Çünkü bu anlatmalar, halkın kolektif şuurlarını ve ferdin kendine güvenen sosyal psikolojisini ortaya koyan bir mahiyet taşırlar. Diğer yandan bunlar, genel olarak sosyal eleştiri içeren anlatmalardır. “*O zamanlar mal yok, ekmek yok, para yok, vergi çok. Ne yapsın dağ gibi yiğit. Hapse düşse çürüyecek yok yere. Silahını kuşanır, dağa çıkar. Önce Koca Mustafa Efe’nin yanında kızan durur, sonra kendi kızanlarıyla ayrılır ve bu dağlarda efelik yapar. İyi efeydi emme, bu köye hiçbir eşkıyayı sokmadı.*” (Sert:1999) şeklindeki anlatmada, yaşanan ekonomik ve hukukî sıkıntıları dile getiren bir sosyal eleştiri işlevi söz konusudur.

Aynı zamanda “*O zamanlar Gölhisar-Tefenni bölgelerinin öşürlerini toplayan tahsildar Ahmet Ağa, topladığı paralarla evine dönerken yolunun üzerin-*

4 Meraklı grubu, “profesyonel anlamda herhangi bir yapıyı belirleyici ekonomik beklentisi olmaksızın hikaye zincirleri veya çeşitli hayvanların beslenmesi, yanştırılması gibi konular etrafında kümelenen; çoğu zaman devam ettikleri kahvehaneler ilgi alanlarına uygun olarak efeler kahvesi, pehlivanlar kahvesi, kuşçular kahvesi gibi adlarla adlandırılan geleneksel hobi grupları” (Çobanoğlu: 2000:3) şeklinde tanımlanır ve bunlar halkbilgisi ürünlerinin üretimi ve tüketiminde gerçek ve önemli kaynaklar olarak kabul edilirler.

de bir ağaç altına oturmuş karnını doyuran Tilki İbrahim'i görür. İbrahim onu yemeğe buyur eder. Ahmet Ağa çekinerek yaklaşır, atından inerek, çöker ve yemekten birkaç lokma alır. Fakat her an soyulmak ve öldürülmek korkusuyla titremektedir. İbrahim Efe bunu anlar ve 'korkma Ahmet Ağa, adımız eşkıyaya çıktıysa kötülerin yüzündendir, bize dost olana biz de dostuz. Hele senin gibi devletin emanetçisi olanlara saygımız, hürmetimiz büyüktür. Topladıklarında eksik varsa ben tamamlayayım, çekinme söyle' diyerek onu rahatlatır ve hiçbir kötülük yapmadan yoluna bırakır." (Oymak: 2001) örneğinde görüldüğü gibi, sosyal ve ekonomik zorlukların, adaletsizliğin karşısında bile, sosyal değerleri güçlendirip koruma işlevine sahiptirler. Dolayısıyla anlatmalar sayesinde tarihi ve kültürel olgular, inançlar korunarak nesiller arasında aktarılmakta ve bir devamlılık sağlanmaktadır.

Efeler hakkındaki anlatmalar, oluşturulan sohbet ortamlarında, dinleyenleri güldürme, eğlendirme, onlara hoş vakit geçirme işlevine de sahiptirler.

"Köpekçi Nuri Efe, Cumhuriyetin ilânından sonra bir ara Ankara'ya gider, Atatürk ile konuşur. Atatürk efeye bir çiftlik önerir, efe şehre uzak olduğu için kabul etmez. Bunun üzerine mecliste muhafızlık önerilir, fakat efe 'ben vatanın bekçisiyim, kapı bekçiliği yapmam' diyerek bu teklifi de reddeder. Memlekete döndüğünde deve katarı ve örek denilen kısarak sürüsüyle ilgilenen efe, dostlarıyla 'bakın şimdi hem çiftliğimde gözcüyüm hem de sizin meclisinizde bekçi değil sözcüyüm' diyerek şakalaşır." (Çakır:2002)

"Bağalı Efe, ufak tefek birisidir. Bir gün, yedeğinde zayıf bir deve ile Karahöyük pazarına gelir. Tanıyanlardan biri, 'efe, bu devenin gücü zayıf görünüyor, iyi havut tutmaz' deyince Bağalı, 'her gün benimle sen güreş tutsaydın değil gücün hörgücün bile kalmazdı' diyerek yoluna devam eder." (Oymak: 2001)

"Nuri Efe kumara düşkün biridir. Bir gün canı oyun oynamak ister, adamlarıyla köy kahvesine gelir. Köylülerden birini tutar, eline beş lira vererek zorla kendisiyle oyuna oturtur. Verdiği beş lirayı üter, ikinci defa beş lira verir, onu da geri alır. Üçüncü defa beş lira verir ve oyuna devam ederler. Fakat köylünün şansı açılır, efenin yüz otuz beş lirasını üter. Geri efeye üç defa beş lira verir, onları da kazanır. Efenin bütün parasını alır, 'efe, sen bana üç defa borç verdin, ben de sana üç defa borç verdim ödeştik. Artık oyun bitti' der. Nuri Efe, 'kendimiz aradık, kendimiz bulduk, haydi dağa temiz hava almaya' diye söylene söylene çıkar gider." (Bulut:2004)

Örneklerden anlaşılacağı gibi bu anlatmalar, bir yandan sohbeta katılanlar arasında gülme, eğlenme işlevlerini yerine getirirken, diğer yandan sosyal hayattaki beraberliğin, ortak değer yargılarındaki birliğin sağlanmasında da önemli işlevler üstlenmiştir. Geçmişte efe adıyla bilinenlerin, köylerde oturan veya çobanlık yapan delikanlılarla bir araya gelerek dağda, ormanlık alanda

sazlı-sözlü eğlence meclisleri kurdukları rivayet edilir ki, bölgede bu tür eğlencelerin yapıldığı yerlerden birinin adı “Yarangüme” şeklinde halk arasında hâlâ yaşamaktadır.⁵

Ayrıca, dilin bir vasıta olarak kullanıldığı iletişim biçimi olan anlatmalar, mahallî veya bölgesel kültürün yayılmasında ve aktarılmasındaki işlevleriyle de önem taşımaktadırlar. Ege bölgesinde zeybek oynamaya başlayan ve bunu başaranların “gerçek Egeli” olarak kabul edilmesi ve bunun bir ölçüt olarak kullanılmasının yanında zeybek oyunları, zeybek müziği ve türküleri gibi efeler etrafında oluşturulan anlatmaların da, mahalli değerlerin bölgeye yeni gelenlere kabul ettirilmesinde son derece işlevsel oldukları söylenebilir. (Çobanoğlu: 1999:170)

Bu anlamda diğer halk edebiyatı ürünlerinin sahip oldukları “gelenek taşıyıcılığı, eğitime, sosyal motivasyon, yararlılık, bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme, sosyal eleştiri ve denetim mekanizması, dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma, kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme-güldürme ve rahatlatma” (Oğuz:2004:316) gibi işlevlerin, efe anlatmalarında da bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, efe anlatılarının “yeni eserlerin doğuşuna zemin hazırlama” gibi bir başka işlevi daha söz konusudur ki, bu nokta, özellikle günümüz halkbilimi çalışmalarında öne çıkan “temsil ve yeniden sunum” boyutu için çok önemli ve zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, günümüzde küreselleşme olgusunun getirdiği değişim ve yeni yapılanmalarla birlikte halkbilimi alanında da yeni ve stratejik yapılaşmalar meydana gelmiş, özellikle “Somut Olmayan Mirasın Korunması Sözleşmesi” çerçevesinde kültürel ürünlerin korunması, yaşatılması ve yeniden sunumu bağlamlarında kültür turizmine yeni boyutlar kazandırılmıştır. Önceleri “yaşatmak için saklamak” amacıyla derlenen halkbilimi ürünleri, bugün “yaşatmak için yaymak” düşüncesiyle uygulanmaktadır. (Oğuz:2002:8) Yeni dönem kültür çalışmalarında “tespit ve derleme”nin yanı sıra, kültürel devamlılığın sağlanması ve gerekli görülen kültürel değerlerin yerelden küresele ulaşacak “değer” haline getirilmesinde önemli işlevlere sahip “temsil ve sunum” boyutunun da ele alınması gerektiği araştırmacılarca ifade edilmiş (Ekici:2003), “halk kültürünün neden korunması gerektiği, nasıl korunacağı ve sergileneceği, bunların nasıl güncelleştirilip ulusala ve evrensele sunulacağı” konuları ilmî platformlarda tartışmaya açılmıştır. Buna bağlı olarak, günümüzde kimlik sahibi olarak gelişmek, değişmek, kimlikli bir ulus olabilmek ve evrensel yapı içinde kimlikli değerlerle bir yer edinebilmek için, giderek daha da önem kazanan tarihsel ve kültürel miras çerçevesinde bir gelişme ve değişimin yaşanması gerektiği önemle vurgulanmaya başlamıştır.

⁵ Yarangüme adı aynı zamanda, zeybeklik örgütünün akıncılık ve ahilik kurumlarına bağlı olarak teşekkül ettirilmiş bulunan “yarenlik” geleneğiyle ilişkisini ortaya koyma bakımından da önemlidir.

Bu noktada diğer halk anlatıları gibi Efe hikâyelerinin de, Türk halkının davranış kalıplarının altında yatan psikolojik motivasyonların, toplumsal ve bireysel şuuraltındaki duyguların, sosyal psikolojimizi oluşturan değer ve inançların anlaşılmasında olduğu kadar; Türk kültür zeminindeki değer, motif ve unsurların farklı ve yeni bağlamlarda yaşatılması maksadıyla üretilecek hikâye ve romanlar, tiyatro oyunları, sinema ve televizyon filmleri gibi çeşitli alanlardaki yeni ürünler için, kültürel yeniden üretim ve sunum boyutunda önemli bir kültürel meta olarak kullanılabilir düşüncesindeyiz. Zaten “zeybeklik/efelik kültürü”, gelenekselin pazarlanması noktasında kıyafetleri, oyunları, müziği ve türkülerıyla, mahalli ve bölgesel olmanın ötesine taşınmıştır. Kanaatimizce bu kültürün sahip olduğu anlatımlar da, Türk sözlü kültür geleneğinin, inanış ve düşünüş sisteminin daha gerçekçi ve bütüncül bir şekilde kavranması ve yorumlanması yanında ulusala ve evrensele açılma yolunda önemli bir zenginliktir.

Sonuç olarak, Türk kültürü içinde çok ayrı ve önemli bir yeri olan efe ve zeybek hikâyeleri, kültürümüzü ve milli karakterimizi belirleyen önemli nirengi noktalarından birini daha açıklığa kavuşturmak için, bilimsel yöntemlerle ele alınarak öncelikle derlenmeli, kültür hazinemize kazandırılmalı, kültürel temsil ve yeniden sunum boyutlarında değerlendirilmelidir. Çünkü ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşanan ve yaşatılan geleneksel halk kültürü faaliyetleri, kültür tarihi açısından olduğu kadar günümüz sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik şartları açısından da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR:

- AKDOĞU, Onur (2004); **Bir Başkaldırının Öyküsü: Zeybekler, Tarihi, Ezgileri, Dansları**, İzmir
- ALPTEKİN, Ali Berat (1997); **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Ankara.
- ARSLAN, Mustafa (2003); “**Acıpayam Yöresindeki Kaçak Hikâyelerinde Kahraman Tipolojisi**”, I. Acıpayam Sempozyumu Bildirileri, 1-3 Aralık, Denizli.
- BASCOM, William R. (2003); “**Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar**”, Çev.: R. Nur Aktaş vd., Milli Folklor, S. 59.
- BAUMAN, Richard (1997); “**Tür**”, Çev.: Hülya S. Sipahioğlu, Milli Folklor, S. 33.
- BORATAV, Pertev Naili (1946); **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Ankara.
- BORATAV, Pertev Naili (1982); **Folklor ve Edebiyat-I**, Ankara.
- BÜLÜT, Kamuran (2004); 1930 Sarayköy doğumlu, Ortaokul mezunu. Kürşat Öncül’ün 2004 yılında yaptığı görüşme bandı.
- ÇAKIR, Hasan Hüseyin (2002); 1939 Tavas doğumlu, İlkokul mezunu. Osman Verimli’nin Beyağaç’ta yaptığı görüşme bandı.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1998); “**Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Halk Kahramanı Karakteri ve Sosyo-Psikolojik İşlevleri**”, Milli Folklor-Uluslararası Halkbilimi Dergisi, S.41-Bahar.

ÇOBANOĞLU, Özkul (1999); “**Zeybek ile Seğmen Kelimelerinin Etimolojisi ve Zeybeklik Geleneği Üzerine Tespitler**”, Gazi Üniv. Eğt. Fak. Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2000); “**Âşık Tarzı Destan Geleneği ve Destan Türü**”, Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2003) **Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları**, Akçağ Yay., Ankara.

DÉGH, Linda (2003); “**Halk Anlatısı**”, Çev.: Zerrin Karagülle, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Yay.Haz.: Gülin Öğüt Eker vd., Ankara.

EKİCİ, Metin (2003); “**Halkbilimi Araştırmalarında Üçüncü Boyut**”, Millî Folklor-Uluslararası Halkbilimi Dergisi, S.60.

İBN-İ BATUTA (1971); **İbn-i Batuta Seyahatnâmesi’nden Seçmeler**, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul.

OĞUZ, M. Öcal. (2002) **Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi**, Ankara.

OĞUZ, M. Öcal vd. (2004); **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara.

OYMAK, Osman (2001); 1920 Darverren/Acıpayam doğumlu. İlkokul mezunu. 18.07.2001 tarihinde Mustafa Arslan tarafından yapılan görüşme notları.

SERT, Bayram (1999) 1918 Kuzuören/Acıpayam doğumlu. Okur-yazar. 22.02.1999 tarihinde Mustafa Arslan’ın yaptığı görüşme bandı.

TÜRKMEN, Fikret (1987); “**Ege’de Efe Hikayeleri**”, Millî Kültür, Sayı 56.

VEHBİ, Ali (1951); **Acıpayam**, Ankara.